

KULTURÁLIS ECHÓK ÉS ETNOMUZIKOLÓGIAI REFLEXIÓK

DOI 10.35402/kek.2024.3.29

Hajnáczy Tamás szerkesztésében jelent meg 2023-ban *A cigányzene és a zenész cigány alakváltozásai: Történelmi, társadalmi és kulturális metszetek a 19–20. századból* című kötet¹, amely a téma széles spektrumát átfogó írásait tekintve egyedülálló a cigány kultúrával foglalkozó irodalom palettáján. Hajnáczy a kötet előszavában leírja, hogy ebben a témában többszerzős tanulmánykötet Magyarországon közel húsz éve nem jelent meg, így a jelen munka megjelenése több szempontból sem várható magára tovább. A kiadvány egyrészt szakítani kívánt a csak egy diszciplínában felsorakoztatott írások összefoglaló portfóliójának fogalmával, másrészt célja volt, hogy a cigányzene és zenész cigány alakját az évszázadok alatt felruházott „naiv” értelmezési keretből kiemelje és új perspektívába helyezze. A több, mint 500 oldalas interdiszciplináris szemléletű könyvben a szerzők között mesekutató, szociológus, kultúrakutató, történész, médiakutató, kulturális antropológus, zenei történész, jazzkritikus, kisebbségpolitikai szakértő és újságíró is megtalálható. A kiadvány hat nagy témaegységben keresztül mutatja be, hogy miként alkot elválaszthatatlan egységet a magyar kultúra, valamint a cigányzene és a zenész cigány alakja, miként váltak egymás részeivé, illetve a közös múlt tudata miatt előfeltétele a közös jelennek, amely mindkét fél számára lehetővé teszi a közös jövőt.

Orsós János Norbert irodalomtörténész, Liszt Ferenc és egy lehetséges cigány eposz megírásának történetét mutatja be. Liszt 1859-ben megírta *Des Bohémiens et de leur musique en Hongrie* címmel a „cigányok eposzát”, amelynek fogadtatása erősen megosztó volt a korszak megtépzott magyar öntudatában. A társadalomra nyitott, a cigányok iránt mély szimpátiával élő Liszt szándéka az eposz megírásakor naiv és jószándéktól vezérelt volt. Egyedül abban tévedett, amikor a cigányzenével azonosította a cigányok által játszott magyar zenét. Miskolczy Ambrus *A Varázsfulvólától a Cigányiászig* című írása a 18. század divatos, ugyanakkor veszélyes elemiként aposztrofált szabadkőművesség és az irodalmi cigányok témájába vezeti be az olvasót (41. oldal). A kötet következő fejezetének nyitó írásában

Hajnáczy Tamás a cigányzenész egyesületek önszegélyezése témakörét ismerteti. A Cigányzenész Egyesületek Önszegélyező tevékenysége a boldog békeidők végnapjaitól a második világháború kitöréséig című tanulmány átfogóan mutatja be, hogy miként fogalmazódott meg az igény a magyar cigányzenészekben önszegélyező csoportok létrehozására. Nagy Pál történész a cigány etnicitás és azonosság tudat kapcsolatának kérdését vázolja fel a muzsikuss cigányok szemszögéből a Temesvári Németcigányok című írásában. A szerző kiemeli, hogy a cigányokkal kapcsolatos kutatások során mindig felmerül az etnicitás és identitás fogalma. A „*who are the Gypsies?*” kérdésben koncentrálnak azon csoportértelmezési probléma, miszerint a cigányok kulturális vagy marginális közösségnek tekinthető-e (112. oldal). A Trianon utáni időszakban a temesvári cigányok vallási élete „kettős” identitásként volt értelmezhető. Vallási életük gyakorlása során nem volt ritka, hogy a német nyelvű prédikációt a száztagú cigányzenekar kísérte, vagy éppen Sarlós Boldogasszony napján gyalogos zárándoklaton vettek részt. Lengyel Emese kultúrakutató *A cigányzene és a jazz-zene a magyar operettszínpadon* címmel az operettek cigány figuráinak alakját és azok dramaturgiáját elemzi, valamint a jazzoperett térnyeréséről, illetve a jazz-zene és cigányzenészek „konkurálásáról” ír. Ziperovszky Kornél *A Magyarországi cigányzene és a jazz sorsa az 1940-es években* című tanulmánya egyrészt kísérlet a magyar jazztörténet fehér foltjának pótlására, másrészt egy figyelemfelhívás, hogy a vizsgált időszakra érdemes lehet kutatóként is jobban figyelni. A szerző rámutat, hogy a harmincas évektől kezdve a jazz és a cigányzene, társadalmi bázisuk ellenére sem tudta azokat az identitáspolitikai célokat valóra váltani és érvényesíteni, mint a politikai kabarék vagy egyes klasszikus zenei alkotók. Dupcsik Csaba szociológus a cigány karakter megjelenését vizsgálja a kiegyezéstől a szocializmus végéig tartó időszak élclapjain keresztül. A sajtótermékek közül a Borsszem Jankó és a Ludas Matyi vicclapjai hasábjából kirajzolódik, hogy a két világháború közötti időszakban a cigánykép változása két szálon követhető. Egyrészt a dualizmus korában a cigány karakter csak a kisebb lopásokkal összefüggésben került említésre, ez a két világháború közötti időszakban a rablógyilkosság szintjéig jutott,

¹ Gondolat Kiadó, Budapest, 2023. 558 oldal, 98 fekete-fehér illusztráció, képek, ábrák, kották jegyzéke, névmutató, szerzői bemutató.

másrészt a cigányokról alkotott kép egyik paradox aspektusa kerül bemutatásra: a romák annak ellenére, hogy mélyszegénységben éltek, mégis a cigány kifejezés a zenészséggel való azonosítása a kor szűkös mindennapjaiban egy letűnt éra luxusának szimbólumává vált (246. oldal). A tanulmány a cigányzenészek kettős megítélésének kiváló összefoglalója. A Cigányzenészek a 20. század első felének magyar irodalmában D. Magyar Imre írásában a cigányzenész-ábrázolásokról újságírói könnyedséggel ad betekintést a 20. század első felének olyan írók műveiben, mint Krúdy Gyula, Kosztolányi Dezső, Szép Ernő, Tersánszky Józsi Jenő vagy Móricz Zsigmond. Az irodalmi művekben a cigány zenészek alakja külső szemmel a függöny előtt állva bukkan fel, aki bármikor hadra fogható, ha az úri rétegnek úgy tetszik. A szerző szerint „néha mégis bepillantathatunk a függöny mögé, látjuk a zenészeket az otthonukban, a maguk közegében, vagy legalábbis halljuk őket egymást közt beszélgeti [...] Ez a bepillantás azonban csak arra jó, hogy felszínes, halvány benyomásokat kapjunk. [...] A műalkotások a befogadókban fejeződnek be” (308. oldal). A népi gyógyítás módjai Babos István és Fedics Mihály narratívájában című tanulmányában Bálint Péter mesekutató állítja szembe Fedics vallásos világvégét a szövegahagyományozás és népi gyógyítás aspektusából, ellentétben Babossal, aki egyrészt hőstét hartmanni „értékérzet” alapján alakítja, másrészt a megalapozó szöveg módosításával elbeszéléseiben a kalandozásoknak enged szabadabb teret (348. oldal). Riskó Kata zenetörténész Prímasegényiségek a cigányzene ünnepén című, diszkográfiával és kottarészletekkel is gazdagított tanulmányában az 1903. évben, a Népszínházban megrendezett cigányzenei versenybe, valamint a szerző által kiválasztott négy prímás (id. Banda Marci, Rácz Laci, Sovánka Sándor és Farkas Pali) előadásmódjába, a hanglemezeik és a korabeli sajtóban megjelent közlések alapján enged bepillantást. A korabeli sajtóban viszonylag sok cikk jelent meg a versenyről, ennek ellenére kevés adat lelhető fel a prímások játéktípusáról, előadói sajátosságairól. A tanulmányban néhány kiválasztott prímás került bemutatásra, mely tény magában hordozza a további források feltárásának igényét. Wagner Sára kultúrakutató „A modern zenész ismérve”: Ráduly Mihály recepciója (1970–1973) című írásában a cigány származású, és a fekete jazz iránt elkötelezett zenész az 1970-es évek Magyarországon való fogadtatásáról ír. Ráduly ma is aktív kortárs zenész, stílusában fúziós (népzenei elemekkel keveri a mainstream avantgárd jazzt). A tanulmány központi eleme a zenész karakterének és zenei attitűdjének feltárása a

korabeli sajtó tükrében. Wagner tanulmányában a zenész karakterét nem a sajtó által létrehozott habitus szemszögéből, hanem kulturális „konstrukcióként” vizsgálja (410. oldal). Müllner András médiakutató a nyírvásvári Rostás család mozgóképes ábrázolásának bemutatására vállalkozik A néma botlótól a hibrid hangzó repertoárig című tanulmányban. A család a rendszerváltás után táncsal és zenével kezdett elfoglalkozni, ilyen módon autentikus adatközlőként, majd professzionális zenészcsoporthoz lett médiaszereplő. Rostás család öt korszakának bemutatása alapos, interdiszciplináris megközelítésű, amelyben a filmtudomány, médiaantropológia, hanem a néptánc- és népzene kutatás módszerei is érvényesültek. A kiadványt Povedák Kinga és Povedák István „Minden éneknek van története...” A vallási cigány zene és a cigány vallási zenészek című tanulmánya zárja. A tanulmány személyes hangvételi, a sűrű leírás módszerével leírt terepélménnyel indul, amely meghatározó az írásban tárgyalt téma további értelmezése szempontjából. A kulturális antropológusok a szendrőládi cigány *cursillisták* példáján keresztül a vallási cigányzene és cigány vallási zenészek világába vezetik az olvasót. A tanulmány nem vallástudományi értekezés, hanem egy átfogó történeti írás, amelyből kiválóan körvonalazódik és láthatóvá válik a „cigányság ébredésének” fejlődési íve, vagyis az, hogy miként vált a zárt, családi mikroközösségek szintjén megélt hit a hetvenes évek titkos összefüggéseinek keresztül egy, ma már tömegeket megmozgató misszióvá, ahol a cigány vallási énekek mellett, „popzenévé” változott dalok is felhangoznak (493. oldal). A cigány vallási zene, mind dallam-, mind szövegvilágban az elmúlt ötven évben „hozzáfejlődött” a közösség igényeihez, ezzel érthetőbbé téve a cigány identitásában is bekövetkezett változásokat. Bár maguk a szerzők is bevallják, hogy még korai lenne azt feltételezni, hogy a cigány ébredés és a roma folklórmozgalom megoldást kínál a népcsoportot körülölelő évszázados negatív sztereotípiák problémájára, mégis egyfajta társadalmi hídként értelmezhető, amely utat nyit nemcsak csoporton belüli, hanem interetnikus módon is.

A szerzőpáros záró gondolatában olvasható Durkó Albert-idézet adhatja a kötet konklúzióját, mely szerint a cigányok „... jelenleg egyfajta gettóban élnek, egy fal választja el őket a társadalomtól. De ezt a falat nem csak a többségi társadalom építi kívülről, hanem a romák is belülről” (528. oldal). A szerzők szerint az első rést a falon a cigány vallási zene ütheti. Úgy gondolom, hogy jelen tanulmánykötet lehet az, amely a második kalapácsütést mérheti a cigányok által önmaguk és a társadalom között felhúzott válaszfalra.